

О.А. Копусь

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ФАХОВОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Характерними особливостями сучасної педагогічної підготовки майбутніх учителів є орієнтація на формування освіченої, гармонійно розвиненої особистості, здатної до постійного оновлення знань, високої професійної компетенції, швидкої адаптації до змін в усіх сферах життя. Допомогти майбутньому вчителю обрати належний соціум культур, побудувати середовище, що сприятиме здійсненню його професійного та духовного самовизначення є одним з основних завдань вузівської освіти, а мовна грамотність учителя, його світоглядна культура виступають важливим складником професійно-педагогічної культури.

Отже, головна увага має бути зосереджена на підготовці нового покоління педагогічних фахівців, підвищенні їх загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу до рівня, який відповідав би ролі сучасного вчителя в суспільстві. Задеклароване підвищення загальної культури педагога неможливе без підвищення його мовленнєвої культури, оскільки ці поняття взаємопов'язані і взаємообумовлені. Відтак, підвищення фахового мовлення педагога є першочерговим завданням сьогодення, адже в шкільній освіті вчителі всіх спеціальностей беруть участь у формуванні та розвитку мовлення учнів.

Проблему професійно-педагогічної культури педагога, зокрема розвитку професійного мовлення майбутніх учителів як філологічного, так і

нефілологічного профілів, у різних аспектах досліджували такі вчені, як: Н. Бабич, О. Беляєв, В. Зборовець, Р. Колесникова, О. Кретова, Л. Лучкіна, Л. Струганець, Н. Тоцька та ін. Так, О. Беляєв, розглядаючи культуру мовлення вчителя-словесника, підкреслює, що в педагогічних інститутах, а тим більше в університетах „головну увагу приділяють, природно, теоретичному рівню викладання фахових дисциплін..., залишаючи десь на периферії роботу над розвитком у студентів усного і писемного мовлення, піднесенням його культури” [1: 40]. Висловлене цілком справедливо стосується і вчителів нефілологічного профілю. Отже, як бачимо, останнім часом зріс інтерес дослідників до проблем комунікації, який засвідчує очевидну і недостатню розробленість питань щодо формування культури фахового мовлення, що робить і запропоновану тему актуальною для розгляду.

Враховуючи актуальність порушеної проблеми, ми поставили за мету з'ясувати теоретичні аспекти проблеми формування культури фахового мовлення майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей.

Для досягнення поставленої мети слід було з'ясувати такі поняття, як: „педагогічне спілкування”, „культура мови”, „культура фахового мовлення” та „культура фахового мовлення педагога”. Так, педагогічне спілкування є одним з основних видів педагогічної діяльності вчителя. Вивченням цього специфічного виду діяльності педагога займалися Ю.

Бабанський, З. Васильєва, О. Киричук, Л. Лучкіна, А. Мудрик та ін. Визначаючи педагогічне спілкування переважно як керований учителем процес обміну інформацією, організація взаєморозуміння, досягнення оптимальної взаємодії і взаємопізнання в різних видах діяльності учасників навчально-виховної роботи з метою всебічного та гармонійного розвитку учнів, учні спираються на тлумачення цього феномену О. Леонтьєвим, за яким „педагогічне спілкування – це професійне спілкування вчителя з учнями на уроці та поза ним (у процесі навчання та виховання), яке має певні педагогічні функції і спрямоване (за умови, якщо воно повноцінне й оптимальне) на створення сприятливого психологічного клімату, а також іншого типу психологічну оптимізацію навчальної діяльності і стосунків як між педагогом та учнями, так і всередині учнівського колективу” [4: 3]. У цілому ж процес спілкування забезпечується різноманітними засобами, серед яких особливо виділяються вербальні (словесні) та невербальні (міміка, жести тощо) засоби, які, зокрема, є предметом розгляду і культури мови.

Культура мови – це дотримання ustalених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування. Культура мови – поняття багатоаспектне. Тут фокусується висока культура суспільства й загальна культура індивіда, формується мовний етикет, засвоюються зразки мовної поведінки. Культура мови передбачає високий рівень національно-мовної свідомості індивідів, їх дбайливе ставлення до рідного слова, усвідомлення його

значення для розвитку інтелектуальної та емоційної культури. Культура мови оцінюється щодо точності, ясності, виразності, стилістичної вправності, майстерності мовця у використанні лексичних, граматичних синонімів, у доборі варіантів висловлювання тощо [2: 263-264].

Добре мовлення – це не просто певний лад слів, а й лад думок та почуттів, тому для досягнення високого рівня культури мови слід ураховувати як суто мовні особливості (ступінь оволодіння чинними нормами вимови, наголошування, словотворення, а також морфологічними, синтаксичними, лексичними і стилістичними нормами), так і позамовні (знання законів мислення, віковий, життєвий досвід мовця, його мовленнєвий, психічний стан, мету, націленість на спілкування тощо). З огляду на зазначене вище, основними комунікативними якостями культури мови можна вважати: орфоепічну, граматичну правильність, точність, логічність, багатство і різноманітність, чистоту, доречність, достатність (поняття кількості мовлення), змістовність, виразність, емоційність, естетичність мовлення тощо. Всі ці якості зазвичай об'єднують поняттям „правильність”, оскільки вони залежать від того, порушено чи не порушено в індивідуальному мовленні правила організації мовної системи, логіки, психології, етики, естетики тощо [3: 38].

Найбільш повне визначення поняття „культура фахового мовлення”, на нашу думку, запропонувала Н. Бабич: „1) це усвідомлене сприйняття мови як засобу не лише комунікації, а й пізнання, репрезентації (називання) об'єктів дійсності й змісту думки, як способу звернення до адресата, встановлення з ним контакту,

вираження волі мовця, почуттів і емоцій, творення образу світу і людини і 2) фахово зорієнтований синтез граматичних норм і варіантів слововживання, синтаксичної організації фрази, побудови текстів, що забезпечують мовне (усне і писемне) оформлення процесу і результатів праці у відповідній галузі професійної діяльності” [3: 5]. Відтак, культуру фахового мовлення педагога можна розглядати як уміння і навички вчителя сприймати, розуміти, засвоювати і передавати знання, думки, почуття в процесі вирішення конкретних завдань навчання і виховання з метою гармонійного розвитку учнів.

Сучасна молодь прагне до свободи, самостійності, незалежності, творчого самовираження, чого неможливо досягти без учителя-оратора, учителя-інтелігента, який досконало володіє живим переконливим словом. Особливо гостро постає проблема формування високого рівня культури фахового мовлення майбутніх учителів нефілологічного профілю, адже мистецтво володіння словом необхідне не лише вчителю-словеснику, а й будь-якої іншої спеціальності. На цей аспект звертав увагу ще І. Огієнко: „Кожний учитель – якого б фаху не був він – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителеві оправдовувати свого незнання рідної мови не фаховістю. Як у школі, так і поза нею учитель повинен говорити тільки взірцевою рідною соборною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення. Всі вчителі інших предметів мусять завжди звертати пильну увагу, щоб і на їхніх годинах панувала чиста літературна мова. Бо мало зробить сам учитель рідної мови, якщо його не підтримають і вчителі

інших предметів” [5: 26-27].

Загальновизнаним є той факт, що високий рівень культури фахового мовлення залежить від рівня сформованості вмінь і навичок мовленнєвого спілкування. Розглядаючи останні, учені оперують поняттям „комунікативна компетенція”. Одним з найавторитетніших дослідників означеного феномена в методиці навчання іноземної мови вважають М. Вятютневу, чії розвідки дали змогу уточнити зміст поняття „комунікативна компетенція” і визначити його місце в системі формування мовної особистості. Останнім часом означеним терміном, поряд з термінами „мовна компетенція” та „мовленнєва компетенція”, послуговуються лінгводидакти (А. Богуш, М. Вашуленко, І. Зимня, С. Караман, М. Пентилюк, Н. Присяжнюк та ін.), у методиці викладання як іноземної, так і української мови.

Термін „мовна компетенція” в науковий обіг було введено Н. Хомським приблизно в середині ХХ століття і фактично семантично протиставлено терміну „використання мови”. Учений, розмежовуючи поняття мовної компетенції та здатності користуватися нею під час спілкування, виділяв *linguistic competence* (ментальні репрезентації мовних правил як внутрішню граматику ідеальних носіїв мови) і *linguistic performance* (продукування і розуміння мовлення) [6: 233]. Отже, відмінність значень цих термінів розкривалась як різниця між знаннями про мову і використання мови в практиці спілкування й діяльності людини. Прагнучи залишитись у межах суто лінгвістичного дослідження, Н. Хомський намагався абстрагуватися від реальних мовленнєвих актів і наполегливо підкреслював, що має на увазі

ідеального носія мови. Реального ж носія з усіма його мовленнєвими особливостями вчений кваліфікував як об'єкт дослідження не лінгвістики, а психології, соціології та дидактики [7].

У кінці 60-х – на початку 70-х років Н. Хомський (з певними застереженнями) та деякі інші вчені, зокрема Д. Слободін, починають розуміти під цим терміном „мовну здібність”, тобто потенційне знання мови і мови її реального носія та „мовленнєву активність”, тобто реальне мовлення в реальних умовах. Розкриваючи зміст цих понять, вони спиралися на відмінності між тим, що людина теоретично здатна говорити та розуміти, і тим, що вона насправді говорить і розуміє в конкретних ситуаціях. У такий спосіб, за досить короткий проміжок часу в процесі розвитку поняття відбулося „зрушення” в бік так званого людського фактора, що загостило проблему походження і розвитку мовної компетенції. Окрім того, такі учені, як О. Божович, А. Василевич, О. Іванова тлумачать мовну компетенцію як психологічну систему, що включає два основних компоненти: дані мовленнєвого досвіду, накопиченого дитиною в процесі спілкування та діяльності, та знання про мову, що засвоєні під час спеціально організованого (шкільного) навчання. На думку цих учених, більш широкою системою, до складу якої входить і мовна компетенція, є компетенція носія мови, що включає, крім мовної, цілу низку інших компетенцій: комунікативну (і як її частину - мовленнєву), культурологічну (і як її частину - соціолінгвістичну), у відомих межах – когнітивну.

Сучасні дослідження послуговуються терміном „мовна компетенція” щодо реальних мовців. О.

Селіванова зазначає, що існують і інші типи компетенції: прагматична, соціокультурна, стратегічна, культурна, комунікативна, які в широкому значенні стосуються комунікативної компетенції. Остання вченою витлумачується як „здатність мобілізувати різноманітні знання мови (мовну компетенцію), пара вербальних засобів, ситуації, правил і норм спілкування, соціуму, культури для ефективного виконання певних комунікативних завдань у відповідних контекстах чи ситуаціях” [6: 233]. Означений термін увів у науковий обіг Д. Хаймз, який під комунікативною компетенцію розумів систему знань про правила мовної комунікації, її процедуру, етикет, ритуал, яка відображає взаємодію інтелектуального, соціального і вербального в поведінці комуніканта.

Комунікативна компетенція передбачає не лише засвоєння певних знань, а й набуття вмінь і навичок побудови програми комунікації, дотримання її і контролю за нею в процесі спілкування; орієнтація на співрозмовника, передбачення його реакції; вибору мовних і пара вербальних засобів комунікації та їх декодування тощо [6: 233- 234]. Відтак, в основі мовної і мовленнєвої компетенції лежать лінгвістичні структури, які формують сукупність знань та уявлень про закони мови, її фонетико-фонологічний лад, лексичний склад, синтаксичну будову, про закони функціонування її одиниць та побудову висловлювань.

Комунікативна компетенція визначає професійну підготовку майбутніх учителів, культуру їх фахового мовлення. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що, на думку переважної більшості вчених, у процесі формування фахової культури мовлення майбутнього педагога слід ураховувати такі основні фактори, як-от:

- формування високого рівня культури фахового мовлення вчителя є суспільно зумовленою необхідністю;

- ефективність процесу формування належного рівня культури фахового мовлення залежить від спільних зусиль викладача і студента;

- рівень культури фахового мовлення майбутнього вчителя залежить від його загальної культури;

- оволодіння культурою фахового мовлення майбутнього педагога залежить від його довузівської підготовки;

- ефективність процесу формування культури фахового мовлення майбутнього педагога визначається єдністю психолого-педагогічних та лінгводидактичних умов його здійснення;

- рівень культури мовлення майбутнього вчителя залежить від усвідомлення ним необхідності вдосконалення як культури фахового

мовлення, так і загальної культури.

Таким чином, ефективність функціонування освітніх закладів усіх рівнів акредитації безпосередньо залежить від професійної майстерності педагога. Одним із важливих складників такої майстерності є рівень культури фахового мовлення вчителя (вихователя, викладача), який залежить від оволодіння нормами сучасної української літературної мови, від уміння використовувати її багатство, виражальні засоби залежно від мети й умов спілкування, від практичного опанування техніки спілкування, правил увічливості, норм поведінки. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі реального стану сформованості культури фахового мовлення майбутніх вчителів нефілологічних спеціальностей та віднаходження шляхів її вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляєв О. Культура мовлення вчителя-словесника // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 37-44.

2. Єрмоленко С.Я. Культура мови // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 263-265.

3. Культура фахового мовлення: Навчальний посібник / За ред. Н.Д. Бабич. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. – 496 с.

4. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. – М.: Знание, 1979. – 47 с.

5. Огієнко Іван. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів: Фенікс, 1995. – 46 с.

6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.

7. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. – М.: Изд-во МГУ, 1972.

Подано до редакції 22.01.07

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены подходы ученых к рассмотрению понятий «педагогическое общение», «культура речи», «культура профессиональной речи», «культура профессиональной

речи педагога», «языковая компетенция»; выяснены основные факторы, которые влияют на формирование профессиональной культуры речи.

SUMMARY

The article describes some scientists' approaches to interpretation of the concepts «pedagogical intercourse», «culture of speech», «culture of professional speech», «culture of teacher's professional speech», «linguistic jurisdiction»; ascertains some basic factors influencing formation of professional culture of speech.